

Počátky variolace proti neštovicím v Evropě (1713-1721)¹

KAREL ČERNÝ

Úvod do historie boje proti neštovicím

Studie se zabývá dosud opomíjenými prameny k raným dějinám očkování proti neštovicím ve střední Evropě. Boj proti neštovicím představuje jeden z největších úspěchů západní medicíny. Je to také strhující příběh, který se proto často prezentuje ve zjednodušené podobě. Aby tedy bylo možné význam těchto pramenů lépe posoudit, lze vytyčit metodologický prostor, na němž toto bádání může probíhat a naznačit některé moderní přístupy (studium marginálních skupin, world history, genderové dějiny), jež dávají v této oblasti smysl.²

Nejprve je nutné shrnout několik základních skutečností: Právě neštovice jsou akutním infekčním onemocněním způsobeným virem rodu variola ze skupiny Poxviridae, kam patří několik desítek dalších patogenů včetně kravských neštovic, opičích neštovic, bovinní papulární stomatitidy a dalších.³ Právě neštovice jsou velmi závažnou chorobou, jejíž smrtnost (počet zemřelých z celkového počtu nakažených) se v literatuře udává historicky obvykle kolem 15 %, ale mohla být i výrazně vyšší. Nemocný po prodělání neštovic získával celoživotní imunitu.

Právě neštovice jsou první a zatím také jedinou lidskou globální infekční chorobou, která byla úspěšně poražena. Poslední přirozený případ neštovic byl identifikován v roce 1977 v Somálsku, ale poslední obětí této choroby byla o rok později fotografka-dokumentátorka Janet Parker zaměstnaná na Lékařské fakultě Univerzity v Birminghamu ve Velké Británii, která se nakazila díky úniku patogenu z oddělení lékařské

.....
¹ Studie vznikla částečně s podporou projektu Grantové agentury České republiky, 20-03823S *Jan Marek Marci z Kronlandu (1595–1667) v kontextu českého filozofického baroka*, jehož řešiteli jsou 1. Lékařská fakulta Univerzity Karlovy a Filozofický ústav Akademie věd České republiky; dále programů Progres Q23 (*Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti*) a částečně UNCE/HUM/025 (*Příroda a kultura: lidská přirozenost v kulturním, biologickém a historickém kontextu*) Univerzity Karlovy.

² Souběžně s touto studií vzniká komplementární článek pro rakouský časopis *Virus* s pracovním názvem *Protection from Smallpox before 1700: „Buying of Pustules“ in Early Modern Central Europe*. Rakouský text se však tematicky zaměřuje na předchůdce metody probírané v této studii, formulačně ani obsahově se nekryje s tímto příspěvkem.

³ Spolehlivé informace včetně některých základních historických dat nejen o neštovicích najde zájemce na webu amerických Centers for Disease Control: <https://www.cdc.gov/smallpox/index.html> (18. 6. 2020) nebo Světové zdravotnické organizace: <https://www.who.int/csr/disease/smallpox/en/> (18. 6. 2020).

mikrobiologie ve stejné budově, kde pracovala.⁴ Dne 8. května 1980 prohlásila Světová zdravotnická organizace oficiálně neštovice za vymýcené.

Eradikace neštovic byla především výsledkem systematické vakcinace populace. Označení tohoto lékařského zákroku pochází z latinského výrazu pro krávu (*vacca*), protože se původně k vakcinaci používaly kravské neštovice. Pojem se pak vžil, i když byl původní patogen nahrazen jiným agens. Vakcínu zpomalizoval v posledních letech 18. století britský lékař Edward Jenner (1749–1823). Princip vakcinace spočíval ve využití křížové imunity mezi patogenem způsobujícím právě neštovice a některými dalšími druhy ze skupiny Poxviridae. Jenner si všiml skutečnosti, že pacienti, kteří prodělali příbuzné, avšak daleko mírnější kravské neštovice, získávali doživotní imunitu nejen proti nim, ale také proti pravým neštovicím. Záměrná infekce dětí kravskými neštovicemi byla relativně bezpečnou procedurou, která zároveň poskytovala ochranu proti neštovicím pravým. Jennerova technika se začala brzy šířit po celé Evropě, například v Bavorsku bylo zavedeno povinné očkování již v roce 1807, v Dánsku 1810 a v Českém království v roce 1812.⁵

Výše zmíněné skutečnosti jsou všeobecně známé. Méně se již ví, že Edward Jenner nebyl objevitelem principu vakcinace, protože jsou doloženy nejméně dvě a možná tři osoby, které ji využily před ním. Statkář Benjamin Jesty (1736–1816) nechal zřejmě vakcinovat členy své rodiny v sedmdesátých letech 18. století.⁶ Francouzský duchovní Jacques-Antoine Rabaut-Pommier (1744–1820) patrně objevil princip vakcinace na počátku osmdesátých let a nezávisle na něm německý pastor Peter Plett zaslal zprávu o vakcinaci lékařské fakultě univerzity v Kielu přibližně pět let před Jennerovou publikací.⁷ Ačkoli Jenner nebyl první, jeho význam spočívá v tom, že dokázal na rozdíl od svých předchůdců novou techniku vhodným způsobem zpomalizovat, proto stojí po právu na začátku vakcinačního hnutí.

Vakcinace není nejstarší efektivní metodou regulace neštovic. Ještě před jejím zavedením se totiž používala podobná, ale více riskantní technika spočívající v záměrné infekci virem pravých neštovic do zářezu na kůži. Stručně lze funkční mechanismus této metody vysvětlit tak, že infekce do kožní ranky postup viru zpomalovala a navíc se při

⁴ K tomu např. <https://www.cdc.gov/smallpox/history/history.html> (18. 6. 2020).

⁵ Frank FENNER et alii, *Smallpox and its Eradication*, Ženeva 1988, s. 245–276, zejména s. 267; nejnověji zmiňuje téma očkování ve střední Evropě Ivo CERMÁN, *Die Erziehungskunst nach Karl Heinrich Seibt. Zur Pädagogik der Aufklärung in Prag*, Journal für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa 1, 2019/2020 (v tisku).

⁶ K tomu podrobněji i s diskuzí o dalších možných Jennerových předchůdcích Lydia THURSTON – Gareth WILLIAMS, *An examination of John Fewster's role in the discovery of smallpox vaccination*, The Journal of the Royal College of Physicians of Edinburgh 45, 2015, č. 2, s. 173–179.

⁷ Peter C. PLETT, *Peter Plett und die übrigen Entdecker der Kuhpockenimpfung vor Edward Jenner*, Sudhoff's Archiv 90, 2006, s. 219–232; Jean THÉODORIDÈS, *Rabault-Pommier, a Neglected Precursor of Jenner*, Medical History 23, 1979, s. 479–480.

přenosu z nakaženého na očkovaného infekční materiál několik hodin skladoval mimo tělo, což přispívalo k oslabení (atenuaci) viru. Jestliže smrtnost běžných neštovic kolísala v 18. století kolem 15 %, při využití tohoto preventivního postupu klesala na hodnoty kolem 1–2 %. Šlo tedy o významný pokrok proti dosavadnímu stavu.

Protože se v tomto případě nepoužívaly kravské, nýbrž právě neštovice, nelze starší metodu označit za vakcinaci, ale vhodnější je pojem variolace. Dobová anglická literatura ještě zná i označení engrafting odkazující k zárezům na kůži či insition (lat. *insitio*), tedy „vsazení“. Aby bylo toto terminologické expoé úplné, je třeba též zmínit obecný výraz očkování a jeho latinizovanou verzi inokulace. Jde o pojmy převzaté z dobové šlechtitelské praxe, které odkazují k „roubování“ choroby na zdravého jedince. Na závěr lze shrnout, že slova variolace a vakcinace závisí na použitém očkovacím agens, zatímco výrazy jako očkování, inokulace, engrafting, insition mají vztah k technice zanesení tohoto agens do organismu (zářezy do kůže).

Konvenční průběh variolace

Ačkoli byla variolace mimo Evropu známa po řadu staletí, neboť doklady o jejím užívání jsou známy z Číny, Persie či Osmanské říše, na našem kontinentě se začala šířit na počátku 18. století. Starší historický výklad, jenž se dosud objevuje v přehledových publikacích doma i v zahraničí, bývá anglocentrický a často zjednodušený.⁸ Obvykle spojuje zavedení variolace s postavou lady Mary Wortley Montagu (1689–1762) – literárně nadanou dámou z nejvyšších vrstev britské společnosti, politicky spojenou se stranou whigů.⁹ Lady Mary ztratila při epidemii neštovic bratra, sama je sice přežila, ale měla trvale zjizvenou tvář, proto jevila o léčbu této choroby živý zájem. Když byl její manžel v roce 1717 ustaven vyslancem v Konstantinopoli, seznámila se zde s lidovou technikou variolace, kterou praktikovaly některé etnické skupiny v rámci Osmanské říše.

Zachoval se slavný, často citovaný dopis její přítelkyni Sarah Chiswell, který je datován v Konstantinopoli 1. dubna 1717. V tomto textu lady Mary techniku nejen popsala, ale také oznámila, že hodlá nechat variolovat svého syna Edwarda. K tomu pak skutečně došlo ještě za pobytu v Konstantinopoli v roce 1718. Po návratu do Anglie nechala v lednu 1721 při londýnské epidemii variolovat také svou dceru, což vzbudilo velké pozdvižení. Zárok provedený rodinným ranhojičem Charlesem Maitlandem a dozorovaný třemi lékaři byl jednoznačně úspěšný. Poněvadž měla lady Mary přístup ke dvoru,

⁸ Příkladem anglocentrického výkladu je recentní publikace Gareth WILLIAMS, *Angel of Death: The Story of Smallpox*, b.m. 2010. Jednostranný výklad také poskytují některé přehledové publikace jako Erwin ACKERKNECHT, *Kurze Geschichte der Medizin*, Stuttgart 1967, s. 124–125; Werner E. GERBEBEK et alii, *Enzyklopädie Medizingeschichte III (O–Z)*, Berlin–New York 2007, s. 1171–1172; Richard TOELLNER, *Illustrierte Geschichte der Medizin IV*, Salzburg 1986, s. 2203–2204.

⁹ K tomu např. heslo *Lady Mary Wortley Montagu* v Encyclopædia Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Lady-Mary-Wortley-Montagu> (18. 6. 2020) a dále heslo *Smallpox*, TAMTÉŽ: <https://www.britannica.com/science/smallpox> (18. 6. 2020). Hesla nemají autory.

další události nabraly rychlý spád. Skupina lékařů z Královské učené společnosti pod vedením sira Hanse Sloana zorganizovala v létě téhož roku v londýnské věznici Newgate experiment na skupině sedmi odsouzenců. V jednom případě se ukázalo, že dotyčná již neštovice prodělala, proto pokus nebyl v jejím případě validní, všech šest ostatních však variolaci přežilo bez úhony a zákrok proběhl podle předpokladů. Pod vlivem tohoto experimentu a některých dalších pokusů nechala Karolína princezna z Walesu (1683–1737) v následujícím roce se souhlasem panovníka variolovat své dvě dcery.

Tyto tři případy (dcera lady Montagu, experiment v Newgate a dcery princezny z Walesu) vzbudily takový zájem veřejnosti, že se začala metoda rychle šířit především v nejvyšších vrstvách britské společnosti. Záhy se pak dostala na kontinent a zahájila úspěšné tažení po Evropě. Součástí tohoto příběhu bývá také někdy zmínka o tom, že manželku britského vyslance inspirovaly k jejímu činu spisy konstantinopolských lékařů Emanuela Timoniho a Jacoba Pylariniho, které vyšly v Anglii krátce před jejím pobytém v zahraničí.

Do hry vstupují akademici

Na skutečnost, že role lady Mary při popularizaci variolace v Evropě je méně jednoznačná, než se tradičně soudilo, začala upozorňovat v druhé polovině 20. století americká historička Genevieve Miller.¹⁰ Dospěla k závěru, že společenský význam britské aristokratky s literárním nadáním poněkud zastřel skutečnost, že se informace o této metodě šířila nezávisle především v lékařských kruzích již několik let před tím, než se s ní lady Mary setkala. Miller měla v mnoha ohledech pravdu, dnes je například známo, že rodina Wortley Montaguových nebyla první z vyslanců v Orientu, která využila svého pobytu k inokulaci dětí, neboť jejich předchůdce sir Robert Sutton nechal o několik let dříve inokulovat svého syna.¹¹ Také vztah lady Mary s dobovým lékařským establishmentem byl mírně řečeno ambivalentní. Britskou aristokratku natolik frustrovaly změny, které v proceduře zavedli, že v roce 1722 vydala anonymní polemiku známou jako „dopis tureckého obchodníka“, v níž anglické lékaře ostře kritizovala.¹²

Díky tomu, že Miller upozornila na tyto skutečnosti, se začala v západní historiografii rozvíjet zajímavá diskuze, která se soustředí na dva hlavní problémy.¹³ První je otázka

¹⁰ Publikace nově vyšla jako reprint původního vydání z roku 1957 – Genevieve MILLER, *The Adoption of Inoculation for Smallpox in England and France*, Philadelphia 2018; Miller komentovala roli lady Mary znovu ve studii TÁŽ, *Putting Lady Mary in her Place: a Discussion of Historical Causation*, Bulletin of the History of Medicine 55, 1981, s. 2–16.

¹¹ Diana BARNES, *The Public Life of a Woman of Wit and Quality: Lady Mary Wortley Montagu and the Vogue for Smallpox Inoculation*, Feminist Studies 38, 2012, s. 330–362, zde s. 344.

¹² Tamtéž, s. 350–352.

¹³ Například Isobel GRUNDY, *Montagu's variolation*, Endeavour 24, 2000, č. 1, s. 4–7; D. BARNES, *The Public Life*, s. 330–362.

role žen v šíření medicínských informací raně osvícenské doby. U neštovic nešlo jen o osobu lady Mary, ale také o skutečnost, že rané prameny popisující variolaci na Východě vždy zmiňovaly, že šlo o proceduru rituálně praktikovanou ženami. Jaký tedy má vliv přítomnost ženského fenoménu v dobovém narativu na jeho podobu? Druhý problém reflektuje podobné téma. Protože šlo původně o inspiraci přijatou z prostředí lidové medicíny, je nasnadě otázka, jak dobové zdroje zachytily napětí mezi učeným světem lékařů a subkulturou laické medicíny. Oba konflikty, které se často ve svých důsledcích prolínaly, daly procesu šíření variolace v evropské společnosti pozoruhodnou dynamiku.

Jak poznamenala Diana Barnes ve své studii z roku 2012, Genevieve Miller nedocenila především skutečnost, že vliv žen a vliv akademických lékařů představoval dvě oddělené sféry, které se však obě prolínaly ve světle některých onemocnění.¹⁴ Neštovice měly zvláštní dopad na ženský svět, protože si mnoho postižených odnášelo celoživotní důsledky v podobě zjizveného obličejce. To mělo dopad na postavení žen v rámci sňatkového trhu. Literární diskurz tohoto období měl navíc tendenci spojovat morální a fyzickou krásu, takže zohavená žena mohla být vnímána jako morálně méněcenná. Ostatně lady Mary něco takového zažila na vlastní pěst, neboť postižení neštovicemi poškozovalo její postavení u dvora a zprostředkovaně také dopadalo na jejího manžela. Žena v této době totiž ve šlechtických kruzích produkovala sociální moc, která ovlivňovala postavení manžela.¹⁵

Když se na počátku dvacátých let 18. století k variolaci svých dvou dcer odhodlala další šlechtična, Karolína princezna z Walesu, stalo se z této preventivní metody okamžitě politické téma. Provládní publicisté se ihned postavili na obranu a opoziční autoři jako kazatel Edmund Massey (1690–1765) začali praktiku kritizovat, přičemž zacházeli až k výrazům jako „vražda“ či „depopulace“.¹⁶ Jak poznamenala Isobel Grundy, věci nepomohla skutečnost, že „*racionalita a medicína té doby byly [kulturně] kódovány jako mužské hodnoty*“.¹⁷ Někteří odpůrci techniky jako lékař William Wagstaffe (1685–1725) samozřejmě využili příležitosti k tomu, aby ji spojili s nedůvěryhodným ženským elementem: „... *a potomci nám jen stěží uvěří, že experiment praktikovaný jen několika nevzdělanými ženami ze zaostalého a nemyslicího lidu se náhle a bez dostatečného ověření natolik rozšířil v jednom z nejkulturovanějších národů světa, že se dostal až za zdi královského paláce*“.¹⁸

¹⁴ D. BARNES, *The Public Life*, s. 331–333.

¹⁵ TAMTÉŽ, s. 342.

¹⁶ Edmund Massey byl autorem kázání nazvaného *O nebezpečné a hříšné praktice inokulace z roku 1722*, jež vyšlo tiskem. Srov. EDMUND MASSEY, *A sermon against the dangerous and sinful practice of inoculation. Preach'd at St. Andrew's Holborn, on Sunday, July the 8th, 1722*, London 1722.

¹⁷ I. GRUNDY, *Montagu's variolation*, s. 6–7.

¹⁸ William WAGSTAFFE, *A Letter to Freund; Shewing The Danger and Uncertainty of Inoculating the Small Pox*, London 1722, s. 5–6. Slovo „Freind“ v názvu tohoto spisu není překlep, neboť text byl adresován významnému britskému lékaři a historikovi medicíny té doby, Johnu Freindovi (1675–1728).

Tato narativní strategie diskreditace variolace spojením s ženským elementem měla dlouhý život, což ilustruje například provolání brixenského lékaře Františka hraběte Roncalliho, které vyšlo v roce 1761 v nové řadě časopisu leopoldinské akademie (dnes *Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina*). Roncalli je pozapomenutý autor z 18. století, ovšem ve své době disponoval jednou z nejrozsaáhlejších korespondenčních sítí v Evropě. Měl také vztah k Čechám, protože si dopisoval s pražským profesorem medicíny Johannem Ignácem Mayerem z Mayersbachu (1693–1757).¹⁹ Roncalli psal o variolaci až komicky expresivně: „*Běda, pospěšte bděti, učení a jasní profesori, pozdvihněte hlavy své. Do zbraně, do zbraně! V turecké říši zrozená, v Británii přiživěná, v království francouzském některými ochraňovaná, přichází zhouba umělé nákazy neštovicemi a již i v našich přenášebných krajích, Německu a Itálii, kořeny své zapouští. Co s tím? Což pro budoucí věky bude zachováno, že celý svět lékařský, literární i bohoslovný byl od mazané, lakotné thesálské ženštiny podveden? My všichni jsouce oslepeni do propasti jí svedeni jsme upadli?*“²⁰ Roncalli zde používá elementy typické i pro další odmítače metody – odkaz na východní původ praktiky a feminizaci. Zmínka o řeckém regionu Thesálie odráží skutečnost, že rané popisy variolaci přikly především různým netureckým etnickým skupinám Osmanské říše a výslovně zmiňují Řeky.

I pro lékaře, kteří byli příznivci variolace, vznikala za této situace potřeba nějak se distancovat od genderově ženské a laické definice praktiky, proto se ji snažili osvojit v rámci vlastního odborného diskurzu a takto medikalizovat. Projevilo se to změnou postupu. Na rozdíl od původního tureckého návodu popsaného lady Mary byly malé evropští pacienti na proceduru připravováni dlouhou dietou, podáváním prostředků na zvracení a projímadel, což mělo „očistit“ tělo v souladu s dosud převažujícími lékařskými teoriemi. Místo relativně jednoduchého zákroku provozovaného infikovanou jehlou se začalo používat hlubokých zářezů skalpelem, které mohl vykonat pouze školený ranhojič nebo lékař.²¹ Úprava preventivní techniky tímto způsobem zdůrazňovala její legitimizaci zapojením do dobře známého kontextu galénické medicíny, čímž se variolace zároveň zbavovala nálepky „ženské“ nebo „lidové“ techniky.

Napětí, které se vytvořilo kolem variolace v počátcích jejího zavádění v Evropě, však mohlo mít ještě jiný důvod. Tradiční historický výklad, který zazněl na začátku této studie, zdůrazňoval lady Mary coby mimořádnou, ojedinelou osobnost vystupující v historickém kontextu jako hybatel celého variolačního hnutí. I když zmiňoval některé lékaře,

¹⁹ Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ et alii, *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939*, sv. II, Praha 1993, s. 48.

²⁰ Francisco RONCALLI, *In variolarum inoculationem dissertatio epistolaris*, Nova acta physico-medica Academiae Caesareo-Leopoldinae naturae curiosorum 2, 1761, s. 135–172, zde s. 135.

²¹ Helen ESFANDIARY, „*We could not answer to ourselves not doing it“: Maternal obligations and knowledge of smallpox inoculation in eighteenth-century elite society*, *Historical Research* 92, 2019, č. 258, s. 754–770, zde s. 759.

často se objevovali v pomocných rolích. Od konstantinopolského doktora Emanuela Timoniho se vyslancova choť dozvěděla o této technice za svého pobytu v Turecku, Charles Maitland provedl na její žádost v roce 1718 zákrok na jejím synovi. Avšak pečlivé čtení historických pramenů ukazuje, že informace o variolaci pronikaly do akademického světa zcela nezávisle na lady Mary Wortley Montagu.

Variolace se sice skutečně praktikovala v lidovém prostředí středního Východu, ale na počátku 18. století si jí začali všimnat lékaři řeckého původu působící v Osmanské říši. Prvním z nich byl již zmíněný Emanuel Timonius (1670–1718), který studoval medicínu na univerzitách v Padově, Oxfordu a zůstal ve styku se svými kolegy na Západě. Timonius již v roce 1713 informoval o variolaci listem svého přítele – doktora Johna Woodwarda. Ten pak shrnutí tohoto dopisu přednesl na zasedání Královské učené společnosti v Londýně a v následujícím roce bylo vytištěno v časopise společnosti zvaném *Philosophical Transactions*.²²

Timonius tvrdil, že metoda se dostala do Konstantinopole asi před čtyřiceti lety a před tím byla rozšířena mezi kavkazskými národy jako byli Čerkésové, Gruzínci „a další Asijci“. Jeho popis je také prvním pokusem o výklad principu variolace z hlediska západní medicíny, když zanesení infekčního agens do rány přirovnal k použití kvásku při pečení chleba nebo vaření piva. Na detaily zde není místo, ale pro ilustraci lze uvést, že Timonius rozlišoval dvě formy nákazy neštovicemi – jedna pocházela ze zhoubného vzdušného miazma, druhá byla způsobena nakažlivými „slano-sirnými“ tělísky postihujícími lymfatickou tekutinu lidského těla.²³ V obou případech jde o terminologii, jež se běžně objevuje v dobové lékařské literatuře.

Zpráva ve *Philosophical Transactions* vzbudila zájem členů Královské společnosti, kteří se pidili po podrobnostech. Skrze tehdejšího britského konzula ve Smyrně, botanika a člena společnosti Williama Sherarda (1659–1728) se snažili získat informace od dalších lékařů, kteří provozovali v té době variolaci v Turecku. Sherardovy dotazy zodpověděl Jacob Pylarini (1659–1718) působící ve Smyrně jako konzul Nejjasnější republiky benátské. Svou odpověď zveřejnil nejprve roku 1715 v podobě krátkého spisku na domácí půdě, o rok později byl text převzat také do *Philosophical Transactions*.²⁴

.....
²² John WOODWARD, *An account, or history, of the procuring the smallpox by incision, or inoculation; as it has forsome time been practised at Constantinople*, *Philosophical Transactions* 29, 1714, č. 339, s. 72–82.

²³ TAMTÉŽ, s. 72, 77.

²⁴ Pylariniho biografii najde zájemce zde: C. N. ALIVISATOS, *The First Immunologist, James Pylarino (1659–1718), and the introduction of variolation*, *Proceedings of the Royal Society of Medicine* 27, 1934, s. 1099–1104. Původní text práce Jacob PYLARINI, *Nova et tuta variolas excitandi per transplantationem methodus*, Benátky 1715; dále byl přetištěn jako TÝŽ, *Nova et tuta Variolas excitandi per Transplantationem Methodus, nuper inventa et in usum tracta*, *Philosophical Transactions* 29, 1714–1716, č. 347, s. 393–399.

Zájem o toto téma dokládá i stručná zmínka v tisku Petera Kennedyho *Esej o léčích s vnějším užitím* z roku 1715.²⁵ Kennedyho je těžké zařadit do kontextu, ani britští historici o něm neuvádí žádné podrobnosti. Soudě podle publikační činnosti, šlo o vzdělaného ranhojiče, který se také věnoval oftalmologii. Otázku, proč jeho pozornost upoutala variolace již rok po první zmínce v Británii, lze zodpovědět s přihlédnutím na obsah citované publikace. Kennedy totiž považoval variolaci za nový příklad jednoho z „léků s vnějším užitím“, tedy léků odlišných od běžných lektvarů, pilulek a dalších prostředků předepisovaných k vnitřnímu užití. V textu uvádí zdroje své informace – blíže nejmenované lékaře, obchodníky a také Emanuela Timoniho. Není dokonce vyloučeno, že se Kennedy s Timonim osobně setkal, jak naznačuje věta „*Dr. Timoni, Řek, který zde žije, podstoupil tuto metodu se svými dvěma sestrami, krátce před mým příjezdem do Konstantinopole.*“²⁶ Podrobnosti Kennedyho pobytu v zahraničí však nejsou známy.

V roce 1717 pak vyšla další zpráva, kterou však anglosaská historiografie většinou pomíjí.²⁷ Jde o obsáhlou kompilaci textů Timonia a Pylariniho sestavenou v Bratislavě lékařem Gottfriedem Klaunigem (+ 1731) pro časopis německé akademie Leopoldiny.²⁸ Důležité je, že nebyly převzaty z *Philosophical Transactions*, nýbrž ze dvou neanglických zdrojů. Pylariniho část pocházela z již zmíněného původního benátského vydání jeho odpovědi Sherardovi. Timoniův příspěvek měl zajímavou genezi, protože jeho zdrojem byl rukopis zakoupený v roce 1713 švédským králem Karlem XII. během pobytu tohoto panovníka na území Osmanské říše. Díky tomu se dostal do vlastnictví osobního králova lékaře Samuela Skraggenstierny (asi 1660–1718), který jej poskytl Gottfriedu Klaunigovi.

Nejzajímavější ilustrací skutečnosti, jak se informace o variolaci šířily v akademických kruzích kontinentální medicíny, je případ mladého prešovského lékaře Jana Adama Reimana (1690–1770).²⁹ Jeho osobou se v minulosti zabývala z pochopitelných důvodů především maďarská a slovenská historiografie, v anglofonních studiích se téměř

²⁵ Peter KENNEDY, *An Essay on External Remedies. Wherein it is Considered, Whether all the Curable Distempers incident to Human Bodies, may not be cured by Outward Means*, London 1715, zde s. 153–157.

²⁶ TAMTÉŽ, s. 155.

²⁷ Mezi anglofonními historiky se podrobněji tímto pramenem zabývala pouze G. MILLER, *The Adoption*, s. 56. Další autoři tento objev většinou zcela ignorovali nebo citovali nepřesně.

²⁸ Gotofredus KLAUNIG, *Observatio II. Historia variolarum, quae per insitionem excitantur*, in: *Academiae Caesareo-Leopoldinae Carolinae naturae curiosorum Ephemerides ...*, centuria V. et VI., Norimberk 1717, s. 3–20.

²⁹ Ladislav DUBAY, *K problematike variolizácie na Slovensku a v Európe*, Bratislavské lekárske listy 52, 1969, s. 230–232; Norbert DUKA, *Pokus prešovského lekára J. A. Raymanna s očkovaním proti kiahňam*, Dějiny věd a techniky 1, 1968, s. 48–50; Jozef LUKÁČ (ed.), *Zborník vedeckej konferencie – I. Reimanových dní – s medzinárodnou účasťou pri príležitosti 250. výročia prvej variolizácie v kontinentálnej Európe, ktorú uskutočnil J. A. Reiman, fyzikus mesta Prešova a Šarišskej župy. Prešov 5. – 7. októbra 1972*, Prešov 1973. V těchto slovenských studiích najde zájemce i odkazy na starší maďarskou

neobjevuje a pokud ano, bývají to citace neúplné či nesprávné.³⁰ V literatuře bývá zmiňován především proto, že v roce 1721, pouhých několik měsíců po lady Mary, varioloval během epidemie neštovic v Prešově úspěšně svoji dceru. Jde o dosud nejstarší konkrétně popsaný případ variolace v kontinentální Evropě.³¹ Účelem této studie je však především upozornit na práci o neštovicích, kterou vydal již o několik let před tímto aktem.

V roce 1718 totiž publikoval v časopise *Sammlung von Natur- und Medicin- wie auch hiez zu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten*, který vycházel ve Vratislavi, dvě studie. První popisovala nedávnou prešovskou epidemii neštovic; druhá shrnula dosud známou terapii této choroby.³² Zde se Reiman věnoval tématu variolace a prokázal při tom zcela mimořádnou sečtělou, neboť uvedl celkem pět různých zdrojů: Woodwardovu edici Timoniovy zprávy z *Philosophical Transactions*, Pylariniho benátský spis, Kennedyho zmínku (z níž dokonce krátce citoval v anglickém originále), Klaunigovu kompilaci v časopise leopoldinské akademie a konečně také poněkud záhadnou „*Historia tussis*“ (Dějiny kašle) od jistého „Antonia Loigha“.

Tento poslední zdroj se zatím nikomu nepodařilo identifikovat, je proto nutné celou věc uvést na pravou míru. Reiman totiž udělal v citaci hned dvě chyby, neboť autory respektive spolueditory práce byli dva původem slovinští lékaři Antonius Loigk, nikoli Loigh, (narozen 1679) a Joannes Baptista Werloschnigg von Perenberg, který žil přibližně v druhé polovině 17. až první polovině 18. století.³³ Reiman dále popletl jméno

.....
literaturu. Lukáčův sborník z roku 1973 je dnes již velmi obtížně dostupný v knihovnách a většinou bývá v literatuře citován nesprávně.

³⁰ Čestnou výjimkou je historicky důkladná práce G. MILLER, *The Adoption*, s. 173. Autorka ovšem znala pouze jeden z Reimanových textů a nevěděla o druhé studii z roku 1717/1718. Reimana zmiňuje též F. FENNER et al., *Smallpox*, s. 245–276, avšak tato práce se zcela opírá o výše citovaný Lukáčův sborník, který je chybně odcitován.

³¹ Reimanova publikační činnost tematicky daleko přesahovala oblast neštovic a zatím nebyla obecně zhodnocena. Částečnou bibliografii najde zájemce v příručce Stephanus WESZPREMI, *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia, centuria altera*, 2. část, Wien 1781, s. 313–321. I tento neúplný seznam registruje celkem 63 časopiseckých studií.

³² Popis epidemie neštovic v Prešově je uveden ve studii Jan Antonín REIMAN, *Von der Blatter-Seuche zu Eperies in Ober-Hungarn insonderheit*, *Sammlung von Natur- und Medicin- wie auch hiez zu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten* so sich Anno 1717 in den 3. Sommer-Monaten in Schlesien und andern Ländern begeben, Sommer-Quartal 1717 (Vratislav 1718), s. 31–38. Popis variolace najde zájemce v článku TÝŽ, *Von neuen oder ungewöhnlichen Blatter-Medicamentis, Curen*, *Sammlung von Natur- und Medicin- wie auch hiez zu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten* so sich Anno 1717 in den 3. Sommer-Monaten in Schlesien und andern Ländern begeben, Sommer-Quartal 1717 (Vratislav 1718), s. 185–187. Oba články vyšly anonymně, jak bylo v *Sammlung* v této době běžné. Reimanovo autorství však lze identifikovat díky tomu, že se k nim hlásí v pozdějších textech publikovaných v témže periodiku.

³³ Bohužel o obou je známo jen velmi málo. Joannes Baptista Werloschnigg a Perenberg je latinizovaná verze jména Ivan Krstnik Brložnik z Perenbergu, který získal titul doktora medicíny na univerzitě ve Štýrském Hradci, kde také později působil. Vedle toho měl praxi v Linci a Riedu v Horních

knihy, protože spis vyšel nejprve ve Štýru v Horních Rakousích v roce 1715 pod titulem *Historia pestis (Dějiny moru)* a pak znovu o rok později s mírně pozměněným názvem *Loimographia, seu historia pestis (Moropis aneb dějiny moru)*. Druhá verze se od první liší pouze vloženým seznamem lékařů, kteří zemřeli jako oběti poslední morové epidemie ve střední Evropě. Obě verze obsahují níže citovanou pasáž o variolaci.

V čem se ovšem Reiman nemýlil, bylo stránkování citace, neboť zde je možné skutečně nalézt již v roce 1715 následující středoevropský popis variolace: „*Není tedy v rozporu s rozumem metoda onoho arabského léčitele [medicaster] z Konstantinopole, který přišel před několika lety a který podobně jako naši šarlatáni, opičící se po lékařích, napodobuje řeckou metodu neomylného vnesení a léčby [neštovic]; totiž tak, že variolují na čele, na obou pažích, a obou stehnech, kde do kůže narušené jemným zářezem, větřou vyzrálý hnis z mírných neštovic jiného pacienta, až se těmito dřívě zmíněnými stigmaty označené celé tělo pokryje vráidečky zcela podobnými svým fermentem pravým neštovicím a tak se pohodlnou cestou vyléčí, [tyto vráidečky] se německy zvou Blatter–Peltzen, já jsem viděl takto vyléčeného mladého pána.*“³⁴

V citované pasáži je tedy zřejmě nejstarší dosud známý popis variolace nejen v habsburských zemích, ale dokonce v Evropě, který předchází v literatuře dávno etablovaný příběh o lady Mary Wortley Montagu a její slavné variolaci z roku 1721 nejméně o šest let. V moderní historii medicíny již priorita není tak důležitá. Významnější je však informace, že tyto variolace provozoval kdesi v Rakousích nikoli akademicky vzdělaný lékař, ale léčitel-imigrant z Konstantinopole. To potvrzuje zjištění, s nímž již v minulosti přišla rakouská historiografie, že kulturní a sociální hranice na pomezí habsburského soustátí a Osmanské říše ve východní Evropě umožňovala poměrně intenzivní kontakt obou kultur.³⁵ Reimanův případ i Loigkovy a Werloschniggovy *Dějiny moru* dokládají, že lékaři a pacienti ve střední Evropě nebyli při šíření informací o variolaci závislí na anglických zdrojích a historii rané prevence proti neštovicím je potřeba psát ze širšího úhlu pohledu, než bylo dosud preferované anglocentrické pojetí.

Zde lze ještě na okamžik odbočit, neboť Reiman je také velmi poučnou ukázkou toho, jak moderní tlak na anglicizaci historiografie způsobuje problémy při psaní o regionálních

Rakousích. Antonius Loigk, či také Anton Lojk, se narodil v roce 1679 a působil alespoň část kariéry jako vojenský lékař. Podrobnosti udává slovinská národní biografie. Srov. Ivan PINTAR, *Brložnik de et in Pernberg, Ivan Krstnik*, in: Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi150380/#slovenski-biografski-leksikon> (18. 6. 2020), IDEM, Lojk, Anton (1679–?), in: Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi333563/#slovenski-biografski-leksikon> (18. 6. 2020).

³⁴ Joannes Baptista WERLOSCHNIGG – Antonius LOIGK, *Historia Pestis quae ab anno 1708 ad 1713 Transylvaniam, Hungariam, Austriam, Pragam et Ratisbonam, aliasque conterminas provincias depopulabat*, Steyr 1715, s. 458. Zde je práce odcitována podle staršího vydání.

³⁵ K balkánské hranici a roli některých menšin, například Židů nebo Arménů, při zprostředkovávání komunikace mezi oběma kulturami Karl TEPLY, *Die Einführung des Kaffees in Wien. Georg Franz Koltschitzky, Johannes Diodato, Isaak de Luca*, Wien 1980.

tématech. Reimana například vůbec nezná ve své nedávné monografii Gareth Williams, ačkoli se kniha dostala do širšího výběru na udělení ceny Wellcome Trust Book Prize v roce 2010.³⁶ Ze starších anglických monografií Reimana letmo zmínili Ian a Jenifer Glynnovi, když uvedli, že v roce 1721 byla první kontinentální variolace „provedena Janem Adamem Reimanem v Čechách“.³⁷ Donald Hopkins ve své monografii nepřesně napsal: „Izolované inokulace byly provedeny v Uhrách v roce 1721, v kurfiřtství Hannover, kde inokulace prince Fridricha (vnuka anglického krále) posloužila jako podnět, a ve Francii o dva roky dříve, aniž by se praktika rozšířila do dalších zemí.“³⁸ Opřel se při tom o letitou studii Arnolda Klebse, která Reimana komentuje slovy: „Ve Vratislavi přijali zprávu, že inokulaci provedl jistý Reimarus [!] v Uhrách.“³⁹ Zmíněné nepřesnosti dobře demonstují, jak volně někdy nakládá západní historiografie s „východoevropskými“ tématy.

Otroci a odsouzení

Výše uvedenou tezi ostatně dokládá i poslední téma, které si v této souvislosti zaslouží stručně zmínit. Jak již bylo uvedeno na začátku, variolace byla ještě před příchodem do Evropy po staletí známa na Východě, značného rozšíření například dosáhla v částech severní a východní Indie, ale specifický typ je také dokumentován v Číně. Je ironické, že když v raném novověku přišli britští kolonizátoři do oblastí jako bylo Bengálsko, s překvapením zjišťovali, že tamní populace je ve věci ochrany proti neštovicím na vyšší úrovni než oni sami.⁴⁰

Tato skutečnost dobře ukazuje princip, na který se v posledních desetiletích snaží upozorňovat historici zabývající se koloniálními dějinami, když říkají, že vztah mezi kolonizátory a podmaněnou lokální populací nikdy neprobíhal jako jednostranný proces, nýbrž vždy šlo o složitou vzájemnou interakci. Parafrazuji zde americkou badatelkou Marcy Norton: Kolonialismus není něco, co byste pouze působili druhým, je to hluboká změna společnosti, kultury i ekonomiky jak v koloniích, tak i v evropské metropoli koloniálních

.....
³⁶ G. WILLIAMS, *Angel*.

³⁷ Chybné geografické lokaci se neubránili přes skutečnost, že Ian Glynn působil jako profesor fyziologie a Jenifer Glynn jako historička na univerzitě v Cambridge. Ian GLYNN – Jenifer GLYNN, *The Life and Death of Smallpox*, Cambridge 2004, s. 59; autory zčásti omlouvá, že tuto nepřesnou informaci převzali z Fennerovy monografie citované výše.

³⁸ Donald R. HOPKINS, *The Greatest Killer. Smallpox in History*, Chicago–London 2002, s. 50. Tato publikace původně vyšla již v roce 1983 pod názvem *Prices and Peasants: Smallpox in History*.

³⁹ Arnold C. KLEBS, *The Historic Evolution of Variolation*, Bulletin of the Johns Hopkins Hospital 24, 1913, č. 265, s. 69–83, zde s. 73. V Reimanově případě se však mylili také východoevropští historici, kteří občas jeho variolaci predatovali do roku 1717, případně tvrdili, že zahájil systematickou variolaci slovenské populace nebo si pletli variolaci a vakcinaci. K těmto omylům blíže N. DUKA, *Pokus*, s. 48–50.

⁴⁰ Niels BRIMNES, *Variolation, Vaccination and Popular Resistance in Early Colonial South India*, Medical History 48, 2004, s. 199–228.

impéria.⁴¹ Přitom nejde pouze o materiální ale také o symbolickou rovinu, v jejímž rámci se obě strany musely přizpůsobovat nové situaci. Křesťansko-koloniální diskurz v sobě spojoval odpor ke zvyklostem domorodého obyvatelstva, ale zároveň byl okolnostmi donucen adaptovat se na nové podmínky vyvolané kontaktem s jinou kulturou.⁴²

Je to vidět i na příkladu lady Mary, která ze své zkušenosti manželky vyslance v Osmanské říši vytěžila nemalý kapitál. Jak upozorňují její životopisci, po návratu do Londýna se často oblékala do šatů inspirovaných Orientem a stala se vyhledávaným cílem kontaktů v nejvyšších kruzích, neboť oplývala barvitými historkami o Turecku.⁴³ Tím si budovala reputaci znalkyně Východu, což bylo téma, které se v té době právě dostávalo do módy. Pronikání koloniálních a východních prvků do dobové konzumní kultury nejvyšších vrstev právě v této době probíhalo i ve středoevropském šlechtickém prostředí.⁴⁴

Ještě výrazněji však uvedený argument o problematické povaze jednostranného pojetí koloniální historie podtrhují dějiny variolace v Britských koloniích v Severní Americe. Zde totiž stojí na počátku historie otrok Onesimus, rodák z Fezzanu – oblasti v jižní Libyi. Tento muž se dostal do vlastnictví kazatele Cottona Mathera (1663–1728), jehož jméno se v dějinách obvykle spojuje především s proslulým pronásledováním čarodějnic v Salemu. Reverend Mather se od svého nového otroka dozvěděl, že se nemůže nakazit neštovicemi, protože již byl variolován v dětství.⁴⁵ Praktika byla v té době obecně rozšířena nejen na Blízkém východě, ale také v severní Africe, proto někteří otroci přicházeli na americkou půdu již variolováni.

Mathera téma upoutalo a začal zjišťovat u dalších otroků, zda prodělali podobný zárok. Později se mu dostala do ruky Timoniova zpráva, jež vyšla ve *Philosophical Transactions*, a dobrý pastor si spojil dvě a dvě dohromady. Byl pak odhodlán uvést své postřehy do praxe. To však záviselo na přítomnosti epidemie, protože variolaci bylo možno praktikovat pouze tehdy, když byl v oblasti někdo nakažený neštovicemi. Příležitost se naskytla až v roce 1721, kdy v Bostonu propukla velká nákaza. Mather zde našel spojence v doktoru Zabdielovi Boylstonovi, který na jeho popud nejprve varioloval

⁴¹ Marcy NORTON, *Tasting Empire: Chocolate and the European Internalization of Mesoamerican Aesthetics*, *American Historical Review* 111, 2006, s. 660–691, zde s. 661.

⁴² K tomu např. úvod ke knize TÝŽ, *Sacred Gifts, Profane Pleasures: A History of Tobacco and Chocolate in the Atlantic World*, Ithaca–London 2008, s. 9–12.

⁴³ D. BARNES, *The Public Life*, s. 345.

⁴⁴ Srov. výbornou práci Dana MAREŠOVÁ, *Káva, čaj a čokoláda v každodenní kultuře raně novověkých šlechtických sídel v českých zemích*, České Budějovice 2015 (Diplomová práce). Autorka v ní díky rozboru šlechtických inventarů přesvědčivě dokládá, že se kofeinové nápoje (čokoláda, čaj a káva) spojované s exotickým prostředím koloniální kultury šířily v nejvyšších kruzích české a rakouské společnosti právě v druhém desetiletí 18. století. Upravená verze práce vyšla pod názvem Petr DEMETER – Dana MAREŠOVÁ, *Šlechtické neřesti. Káva a čokoláda na šlechtických sídlech Čech a Moravy*, České Budějovice 2017.

⁴⁵ G. MILLER, *The Adoption*, s. 53.

svého šestiletého syna a dva černé otroky. Následně se pokoušel tuto techniku rozšířit, což ale vyvolalo silný odpor, ačkoli s ní měl Boylston výborné výsledky – z více jak dvou set inokulovaných zemřelo pouze šest osob, zatímco smrtnost u zbytku populace dosáhla čísla 855 jedinců z celkového počtu 5889 nakažených; to dává poměr smrtnosti 2,5 % ku 14,5 % ve prospěch inokulace.⁴⁶

Otrok z Blízkého východu se stal dalším zdrojem informace o variolaci, který konkuroval tradičnímu anglocentrickému pojetí zdůrazňujícímu význam britské aristokratky a jednosměrný proud informací od britského „centra“ k periférii. Tento případ ukazuje, že v době „objevení“ variolace mohli vzdělání Evropané, či přesněji američtí kolonisté, žít po boku osob praktikujících variolaci již celá desetiletí, aniž by si této progresivní terapie všimli. Dějiny neštovic se tak proměňují v závislosti na zvolené perspektivě, tradiční eurocentrismus je mimo jiné také vyjádřením skutečnosti, že pro vlastníky otroků byly přírodní vědomosti této podmaněné skupiny obyvatel v podstatě neviditelné. Jak poznamenal dobový americký pozorovatel v roce 1753: „*Není se co divit [že jsme o variolaci nevěděli], neboť jen vzácně hovoříme se svými otroky, zvláště s těmi, kteří se nenarodili zde. I když jsem se o tom dozvěděl teprve během epidemie neštovic minulý rok na jaře, když jsme náhodou vyslechli, co si naši otroci mezi sebou povídají, já jsem vlastnil tyto lidi přes dvacet let, aniž bych si toho všiml.*“⁴⁷ Jak je vidět, transkulturní prolínání podnětů mezi kolonizátorem a kolonizovanými si občas dávalo dosti na čas.

Podobně subverzivní povahu má téma, které zpracoval v nedávno publikované studii o již zmiňovaném experimentu na odsouzených z věznice v Newgate Spencer J. Weinreich.⁴⁸ Pokusná variolace vězňů pod dohledem sekretáře Královské učené společnosti sira Hanse Sloana byla jedním z několika doložených případů, kdy se účinnost a bezpečnost nové prevence proti neštovicím nejprve testovala na příslušnících sociálně znevýhodněných vrstev; jiný podobný případ se odehrál o několik měsíců později v londýnském sirotčinci svatého Jakuba.⁴⁹ Weinreich ve své práci odhalil, jak se celá kauza postupně vyvinula ve stereotypní legendu o zločincích odsouzených na smrt, kteří dostali na vybranou mezi šibenicí a účastí v nebezpečném lékařském zákroku.⁵⁰

Přestože uznal, že zde sehrála svou roli „*dramatická nerovnováha [sociální] moci mezi experimentátory a subjekty pokusu*“, poukázal na to, že nové čtení pramenů odhaluje, že celá událost proběhla poněkud složitěji.⁵¹ Účastníkům bylo s jednou výjimkou mezi

.....
⁴⁶ TAMTÉŽ, s. 93.

⁴⁷ Citace převzata z dopisu dr. Johna Fothergilla z roku 1753 vydaného TAMTÉŽ, s. 94.

⁴⁸ Spencer J. WEINREICH, *Unaccountable Subjects: Contracting Legal and Medical Authority in the New-gate Smallpox Experiment (1721)*, *History Workshop Journal* 89, 2020, s. 22–44.

⁴⁹ G. MILLER, *Putting Lady Mary*, s. 7; H. ESFANDIARY, „*We could not answer to ourselves*“, s. 757.

⁵⁰ Příkladem recentního opakování stereotypního popisu je již zmiňovaný G. WILLIAMS, *Angel*, s. 93.

⁵¹ S. WEINREICH, *Unaccountable Subjects*, s. 26.

18 a 25 lety a vesměs se provinili krádežemi koní, paruk, látek či peněz. Šest ze sedmi odsouzených však nebylo v době experimentu odsouzeno k smrti, nýbrž k deportaci do amerických kolonií.⁵² Deportace byla nepochybně nepříjemná zkušenost, ale Weinreich k tomu poznamenal, že tento druh trestu bylo možno v některých případech dosti úspěšně obcházet.⁵³

Neméně zajímavé je, že jedna účastnice experimentu dokázala učence z Královské společnosti obelhat a stala se jeho součástí, ačkoli již neštovice dříve prodělala. Navíc se zachovaly doklady o tom, že se k experimentu hlásili i další vězni, kteří již měli neštovice v minulosti.⁵⁴ Tyto osoby věděly, že jim experiment nemůže uškodit, chtěly jej využít ve svůj prospěch, čímž ale narušily zažitou představu, že trestanci byli pouze bezmocnými oběťmi. Newgateský experiment vede k závěru, že se v jeho průběhu projevilo dvojí různé vědění o přírodě – na jedné straně stála autorita akademické medicíny sira Hanse Sloana, na druhé straně lidová zkušenost osob z nejnižších vrstev raně novověké společnosti. Dějiny lékařství mají tendenci opírat svůj narativ disproporčně o první zmíněný druh přírodních znalostí, ale možná by bylo lépe hledat cesty, jak více zapojit i druhou stranu mince.

Závěr

Tato studie měla několik cílů, v první řadě se pokusila pro českého čtenáře shrnout okolnosti prvních kroků v boji proti epidemiím neštovic v Evropě, což je téma, které v českém prostředí dosud podrobně vyloženo nebylo. Je to zvláště aktuální v době současné koronavirové epidemie, kdy se veřejnost se zájmem obrací k otázkám historie infekčních chorob a dějiny neštovic jsou příkladem jednoho velkého úspěchu západní medicíny. Předchozí výklad se především snažil objasnit, že se při studiu dějin neštovic nelze spoléhat na biomedicínský, v podstatě tedy pozitivistický historický narativ, ale že je potřeba na dějiny očkování nahlížet z perspektivy genderové historie, sociální stratifikace a úvah o transkulturních procesech. Díky těmto přístupům se pak historikům otvírá prostor pro nové otázky, z nichž byly jako příklady vybrány napětí mezi mužským a ženským světem medicínského diskurzu počátku 18. století, vztah mezi laickou a akademickou medicínou a problém rovnováhy mezi anglocentrickým pojetím novověké učenosti a realitou, která se ukazuje být daleko složitější. Je možné se však domnívat, že se zde otvírají i jiné perspektivy, které jistě okomentují další badatelé. Lze si přát, aby je tato práce povzbudila k zájmu o barvitou problematiku nakažlivých chorob v raném novověku.⁵⁵

.....
⁵² TAMTÉŽ, s. 24.

⁵³ TAMTÉŽ, s. 26.

⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 28.

⁵⁵ Blíže se problematice věnuje studie Karla Černého připravená pro rakouský časopis *Virus*, jež by měla vyjít v průběhu roku 2021.

Karel Černý

Elites and others. The beginnings of variolation against smallpox in Europe (1713–1721)

Smallpox epidemics ravaged the European population during the early modern period, with the number of victims being estimated in hundreds of thousands per year. This trend started to change at the beginning of the 18th century, when the earliest protective treatment (variolation) was introduced to Europe from the East. In the first part of my paper, I sum up major topics from the current historiography of variolation (e.g. relation to gender or politics), which until now have not been available to a Czech readership.

After that I focus on the propagation of knowledge about variolation. For this purpose, I present a collection of lesser-known sources from Central Europe, particularly those relating to the journal of the German academy Leopoldina and the Slovak (Hungarian) physician Jan Adam Reiman, which are often either ignored or misquoted. Finally, I come to the conclusion that the spread of variolation in Europe was not mediated exclusively through British sources, as it resulted from complex knowledge-sharing across various groups of individuals.

KEYWORDS:

smallpox, variolation, early 18th century, Jan Adam Reiman, Lady Mary Wortley Montagu, epidemics, prevention